

sledky nových prírodovedeckých objavov. Významným prínosom knihy je, že okrem podrobnej analýzy názorov významných marxistických autorov, recenzovaná práca obsahuje aj kritické prehodnotenie teórií niektorých západ-

ných autorov. J. Zeman veľmi dobre orientuje čitateľa v množstve nových poznatkov prírodných vied. Z hľadiska informácií ako aj podnetov je práca inšpiráciou pre filozofov aj pre prírodovedcov.

Helena Drappanová

LOGIKA KATEGÓRIÍ

G. TAMÁS: The logic of Categories. [Logika kategórií.] Akadémiai Kiadó, Budapest 1986, 524 s.

Titul tejto monografie nejedného čitateľa pomýli: vzbudzuje dojem, že jej autor sa zaoberá logickými problémami filozofických kategórií. V skutočnosti tieto kategórie sa v knihe skúmajú iba v najkratšej poslednej kapitole, hlavným predmetom ostatných šiestich kapitol sú niektoré pojmy, kategórie a problémy tradičnej logiky. Treba však dodať, že mnohé z nich majú značný filozofický dosah, oblasť ich uplatnenia presahuje z logiky až do filozofie. V práci sa priam programovo sleduje historický pôvod a vývin analyzovaných pojmov a problémov. Hojne, až príhojne sa v nej cituje z antických, stredovekých aj novovekých autorov, najčastejšie z Aristotelovho *Organonu* a jeho *Metafyziky*. Rozsiahlejšie citáty, ktorých je vyše 500, sú typograficky odlišené od autorovho textu a podľa môjho odhadu zaberajú viac než štvrtinu knihy.

Prvá kapitola začína stručným výkladom chápania kategórie existencie vo filozofii a v logike, ktorý má pripraviť širšie teoretické zázemie pre skúmanie existenčných termínov a súdov. Autor rozlišuje medzi existenčnými, neexistenčnými a existenčne neurčenými termínmi. Obdobne člení súdy. Potom sa zaoberá filozofickým pojmom pravdy a snaží sa obhájiť názor, že nielen súdy, ale aj termíny sú pravdivé alebo nepravdivé. V poslednom odseku sa sústreďuje na niektoré problémy späté s kvalitou termínov a súdov (v tradičnom zmysle). Osobitnú

pozornosť venuje funkcii a významu spony „je“ a skúma, do akej miery sa ňou vyjadruje existencia.

Druhú kapitolu uvádza rozborom niektorých druhov myšlienkových operácií, v ktorých sa utvárajú konkrétne a abstraktné pojmy. Analyzuje tiež vzťah medzi konkrétnymi a abstraktnými entitami a vymedzuje konkrétne a abstraktné termíny. Ústrednou témou 2. kap. je rozsah a obsah termínov a s nimi súvisiace pojmy a problémy. Po analýze všeobecných a singulárnych termínov nasleduje historicko-filozofický náčrt vývinu najvýznamnejších koncepcií všeobecnín. Ďalej autor skúma členenie termínov na špecifické a generické ako aj procesy zovšeobecnenia a determinácie, v ktorých tieto termíny vznikajú. Osobitne si všima singulárne termíny, ktoré delí na určité a neurčité a zdôvodňuje svoj nesúhlas so stotožnením konkrétnych termínov so singulárnymi a abstraktných so všeobecnými. Je tiež proti identifikácii existenčných termínov s neprázdnyimi a neexistenčných s prázdnyimi. Kľúčové pojmy 2. kap. autor bližšie určuje až v jej záverečnej časti. Bežné chápanie rozsahu extrapoluje tak, aby rozsah termínu, pojmu zahŕňal nielen objekty, ale aj kvality (napr. do rozsahu pojmu žltý podľa autora patria okrem žltých predmetov aj kvality ako citrónová, oranžová a pod.). Obsahom termínu autor rozumie súbor všetkých vlastností objektu, na ktorý sa pojem vzťahuje.

V 3. kap. sa do centra autorovej pozornosti dostávajú otázky a pojmy, ktoré sú spojené s kvantitou súdov, s bezprostrednými úsudkami a kategorickými sylogizmami. Najprv uvádza niektoré delenia súdov podľa ich kvantitý (na všeobecné, čiastočné atď.) a rozoberá rôzne interpretácie neurčitých súdov, ktoré vyjadrujeme v tvare S je P . Autor odmieta pokusy interpretovať neurčité súdy ako všeobecné alebo čiastočné a dôvodí proti redukcii neurčitých súdov na kvantifikované. Ďalej si všíma rôzne druhy kvantifikovaných súdov (výlučne v tradičnom zmysle), v ktorých sa kvantifikujú celé súdy [kvantifikácia de dicto] alebo iba termíny (de re), a to jednak všeobecným alebo čiastočným kvantifikátorom (ako „všetci“, „niektorí“), jednak kvantifikátormi ako „iba jeden“, „iba niektorí“, „všetky ... okrem ...“ a pod.

Okrem tradičných všeobecných a čiastočných súdov autor zavádza aj súdy s operátormi „v každom prípade“ a „v niektorých prípadoch“. Súdy začínajúce prvým operátorom budem nazývať univerzálne a súdy začínajúce druhým operátorom — partikulárne (autor ich od tradičných terminologicky neodlišuje). Univerzálny súd je súd, v ktorom sa tvrdí, že istá relácia platí v každom prípade, kým partikulárny je súd, v ktorom sa konštatuje, že istá relácia platí iba v niektorých prípadoch. Na analýzu súdov nadväzuje skúmanie bezprostredných úsudkov zložených z analyzovaných súdov a historicko-systematický výklad rôznych módov kategorického sylogizmu.

Predmetom štvrtej, rozsahom najväčšej kapitoly sú modalité termínov a súdov, kvantifikované i nekvantifikované súdy s modalitami, niektoré úsudky s takými súdmi a súdy s rôznymi časovými a priestorovými operátormi. Autor zastáva názor, že v súdoch tvaru S je $m P$, kde m je modalita (možno, nevyhnutne a pod.), m sa

vzťahuje na celý súd S je P , to znamená, že súd S je $m P$ vyjadruje modalitu de dicto. Modalita de re sa vraj vyjadrujú súdmi tvaru S je $m-P$, $m-S$ je P , $m-S$ je $m-P$, v ktorých sa m vzťahuje iba na termín. Treba podotknúť, že autor sa nezaujíma o modalitu výlučne z logického aspektu. Istú pozornosť venuje aj filozofickým chápaniam nevyhnutnosti, možnosti a nemožnosti. Skúma tiež vzťah medzi možným a nemožným na jednej a existenčným a neexistenčným na druhej strane. Neobišiel ani esenciálne vlastnosti a otázky späté s chápaním a existenciou individuových podstát. Pri rozbere kvantifikovaných modálnych súdov si všíma aj vzťah medzi všeobecným a nevyhnutným.

Autorom analyzované súdy s časovými operátormi (ako napr. „vždy“, „niekedy“, „nikdy“ a pod.) sú svojou stavbou veľmi podobné uvedeným modálnym súdom. Časové operátory sa vraj tiež môžu vzťahovať na celý súd (de dicto) alebo na jednotlivé termíny v ňom (de re); v prvom prípade zo súdu S je P dostaneme napr. S je *niekedy* P a v druhom — S je *vždy*- P alebo *vždy*- S je *niekedy*- P a pod.

V 5. kap. sa autor koncentruje na skúmanie vzťahových termínov, vzťahov medzi termínmi, medzi súdmi a na analýzu zložených súdov a niektorých úsudkov, v ktorých sa tieto súdy vyskytujú. Skúma tiež niektoré chápania jednoduchých a zložených súdov a vymedzuje pojem extenzie súdu: rozumie ňou súbor všetkých prípadov vzťahu, o ktorom sa v súde niečo tvrdí. Zo zložených súdov najväčšiu pozornosť venuje podmienkovým, disjunktívnym a konjunktívnym súdom. Autor rozlišuje medzi materiálnou implikáciou a súdmi tvaru „ak ..., tak ...“ (ich pravdivostná hodnota závisí od vzťahu medzi extenziami antecedentu a konzekventu). Zaoberá sa aj kauzálnymi súdmi a zákonmi tradičnej logiky.

Šiesta kapitola je určená niekoľkým problémom spojeným s niektorými druhmi úsudkov. Autor najprv upozorňuje na relevantnosť odlíšenia konkrétnych a abstraktných termínov pre logické skúmania. Potom sa zameriava na úsudky obsahujúce viac než tri termíny a entymematické úsudky. Dost obšírne rozoberá niektoré induktívne úsudky a skúma vzťah medzi indukciou a dedukciou. Ďalej sa koncentruje na problém zdôvodnenia axiôm, úsudky na základe analógie a celkovú systematizáciu úsudkov. Kapitola končí odevkom o platnosti úsudkov, o vzťahu medzi premisami a záverom (a ich pravdivostnými hodnotami) v správnom úsudku.

Posledná kapitola obsahuje stručný náčrt vývinu niektorých filozofických kategórií. Autor v nej sleduje názory významných filozofov na kategóriu substancie, hmoty, vedomia, stavu, zmeny, pohybu, pokoja, vývinu a všima si niektoré vzťahy medzi nimi. Sám autor nedodáva k názorom citovaných či parafrázovaných filozofov nič nového.

Tamásova monografia je pokusom o historicky fundované skúmanie základných pojmov a problémov tradičnej logiky a niektorých logických i filozofických kategórií. Jej obsah je silne poznačený tradičnou logickou problematikou a postupmi, ktoré sa uplatňovali pri jej rozvíjaní. Treba však podotknúť, že autor sa nepohybuje iba v tesnom rámci vyznačenom tradičným tematickým záberom. Na mnohých miestach svojej knihy kladie a rozvíja problémy, ktoré sa v tradičnej logike odsúvali na perifériu záujmu alebo sa bezradne či nevšímavo obchádzali. Netradičný je aj autorov spôsob výkladu. Obyčajne začína historickou expozíciou problému a až potom pristupuje k jeho riešeniu. Podobne postupuje pri analýze a explikácii pojmov a kategórií: najprv sleduje his-

torickú genézu skúmaného pojmu a až po nej predkladá svoju interpretáciu. Myslím, že hlavným kladom i vkladom Tamásovej práce sú práve tieto historické exkurzy do minulosti, hoci nemožno zamlčať, že miestami majú značne mozaikovitý ráz, daný zoskupením viacerých citátov od rozličných autorov na pomerne malej ploche, často bez dostatočne presvedčivého prepojenia a rozboru, ktorý by ich zasadil do príslušného historického a konceptuálneho kontextu.

Napriek naznačeným tematickým a metodickým presahom Tamásova monografia nie je prácou, ktorej by sa bolo podarilo prekročiť nizučký horizont tradičnej logiky. Platí to nielen o kvalite a exaktnosti použitého pojmového aparátu, o uplatnených metódach riešenia problémov, ale aj o celkovej úrovni spracovania. V Tamásovej knihe sa tradičná logická problematika prezentuje a rieši so všetkými chybami a nedostatkami tradičného prístupu. Vymedzenia frekventovanejších odborných výrazov buď chýbajú alebo sú nepostačujúce. Nie je jasné ani autorovo chápanie najpoužívanejších výrazov „termín“ a „súd“ (t. j. „proposition“). Niekde nimi rozumie jazykové výrazy, inde ich významy (na s. 306, ale aj inde, mu termíny splývajú s triedami). V práci sa dosť ľahkovážne prehliada predeľ medzi jazykom a metajazykom.

Nedoceňuje sa ani fundamentálny rozdiel medzi konceptuálnou rovinou pojmov a súdov a rovinou jazyka alebo reality: autor niekedy prejde z jednej roviny do druhej bez toho, že by to zbadal alebo si uvedomil dôsledky, ktoré z toho vyplývajú. V práci sa nájdu miesta, kde sa ignoruje aj elementárna logická gramatika. Termínové premenné zastupujú v niektorých úsudkových schémach aj súdy (nevedno aké); výrazy ako „veľký dom“ sa mylne považujú za termíny vyjadrujú-

ce vzťahy (s. 306); operátory a kvantifikátory sa neaplikujú len na súde, ale aj na termíny (platí to aj o funktoch *ne*, *e* zavedených na s. 7).

Aplikácia kvantifikátorov a operátorov na termíny je sporná nielen z logického, ale aj z intuitívneho hľadiska. Veď čo označujú či znamenajú termíny ako *možno-človek*, *nevyhnutne-človek*, *niekedy-človek* a pod.? Na aké entity sa vzťahujú? A čo výrazy, ktoré dostaneme viacnásobným použitím aplikácie? Podobné výrazy môžu nadobudnúť zmysel iba na báze patrične rozvinutej syntaxe a sémantiky, na ktoré autor pozabudol (ak nerátam niekoľko neurčitých a veľmi hmlistých náznakov). Ich význam by bolo treba určiť aspoň stanovením pravdivostných podmienok pre súde, v ktorých sa vyskytujú. Tieto podmienky v práci chýbajú vo viacerých prípadoch (čitateľ ich bude veľmi postrádať napr. pri neurčitých, univerzálnych a partikulárnych súdoch). Lenže bez nich je pravdivostné ohodnocovanie súdov vydané napospas ľubovôli a kolísavému jazykovému citu.

Hoci na s. 23 sa autor výslovne hlási k princípu dvojhodnotovosti a svoje skúmania situuje do oblasti dvojhodnotovej logiky, namiesto pravdivostných hodnôt tejto logiky, t. j. pravdy a nepravdy, oveľa častejšie používa overenú pravdu, overenú nepravdu a okrem nich príležitostne aj tretiu hodnotu *t/f*, ktorá predstavuje epistemickú neurčenosť súdu. Pretože symbol „*t/f*“ plní v tabuľkách aj funkciu indikátora naznačujúceho, že ohodnocovaný súd môže byť pravdivý i nepravdivý, autorovej pozornosti zrejme uniklo, že v celej práci vajatá medzi dvojhodnotovou a trojhodnotovou logikou (s epistemicky interpretovanými pravdivostnými hodnotami), a ani jednej z nich sa nedrží dôsledne.

Významnú rolu v autorových úvahách má pojem extenzie súdu. Žiaľ,

jeho vymedzenie (či skôr pokus oň) na s. 316 je nenapraviteľne vágne. Z autorovho textu možno usúdiť iba to, že extenziou súdu je súbor všetkých výskytov (prípadoch) nejakého vzťahu. Autor to síce explicitne nepíše, ale zrejme ide o vzťah, o ktorom sa v súde niečo tvrdí, konštatuje. Už v tejto súvislosti sa vynára celý rad problémov, s ktorými sa autor vôbec nevyrovnal. Existuje predsa neobmedzené množstvo súdov, v ktorých sa o vzťahoch nič nehovorí a takisto súdov, v ktorých je reč o viacerých vzťahoch. Čo je extenziou týchto súdov?! Pritom autor nikde neobjasňuje, čo rozumie pod výskytom vzťahu. Napr. čo je výskytom vzťahu byť vyšší (*V*)? Je ním každá usporiadaná dvojica osôb či vecí (*a,b*) taká, že *V(a,b)* alebo sám fakt, že *V(a,b)* alebo niečo iné. Na dôvažok ešte jedna nejasnosť: výrazom „*extension of propositions*“ autor označuje nielen extenziu súdov, ale aj ich kvantitu (v tradičnom zmysle). Je to azda to isté?

O pojem extenzie súdu sa opiera autorova explikácia spojky „*ak... tak...*“. Z tejto explikácie vyplýva, že súd *Ak A, tak B* s nepravdivým *A* a pravdivým *B* je nepravdivý (s. 325). To znamená, že ak *G. Tamás* sa narodil v Maďarsku, tak súd *Ak G. T. sa narodil v Prahe, tak G. T. sa narodil v Európe* je nepravdivý, čo je viac než sporné nielen z logického, ale aj z intuitívneho hľadiska.

Značne konfúzne je delenie termínov na existenčné a neprázdné na jednej a na neexistenčné a prázdne na druhej strane. Autorov text neposkytuje ani približné kritérium na odlišenie termínov jednotlivých druhov. Za najvyšš diskutabilné považujem Tamásovo chápanie obsahu pojmov a termínov; vyplývajú z neho ťažko obhájiťelné dôsledky.

Okrem uvedených nedostatkov v Tamásovej monografii sa nachádza

mnoho drobných chýb, nepresných alebo veľmi sporných formulácií a ťažko preniknuteľných temných miest, o ktorých sa tu nemôžem rozširovať (ako napr. veľmi pochybná formulácia zákona sporu na s. 387, chybná charakteristika Lewisovej striktnej implikácie na s. 332 alebo očividne nepravdivé tvrdenie, že logici považujú za korekt-

né iba úsudky, v ktorých záver je nevyhnutne pravdivý atď.). Aj nimi sa potvrdzuje a navyše umocňuje fakt, že autorovi sa nepodarilo napísať knihu, ktorá by vyhovovala súčasným nárokom kladeným na práce s logickou problematikou.

Pavel Cmorej